

УДК 371.124

DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-192-175-180

ДАНИЛОВ Сергій Олександрович –
здобувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9249-5819>
e-mail: pednauk@gmail.com

НАУКОВИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ЗРІЛОСТЬ ОСОБИСТОСТІ»

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Розвиток соціально-професійної зрілості особистості майбутнього педагога належить до пріоритетних завдань вищої педагогічної освіти, оскільки він пов'язаний із підвищенням ефективності майбутньої професійної діяльності. Проблема соціально-професійної зрілості виступає як самостійна, у зв'язку з розширенням сфери діяльності педагога, ускладненням соціально-економічної ситуації, зростає значення якості його професійної підготовки. Одним із показників успішності виконання майбутньої професійної соціально-педагогічної діяльності є рівень професійної підготовки студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш детально, з погляду педагогіки, проблемами формування громадянської позиції займалися такі вчені, як: Т. Пантюк, В. Поплужний, М. Рагозіна, В. Рябов, Н. Скотна, О. Сухомлинська, І. Тараненко та ін. Проблему громадянського виховання досліджували Н. Болдирєва, А. Ярмоленко та ін. Дослідниками аспектів формування громадянської зрілості є І. Кон, Ю. Маринкіна, В. Радул, Р. Хмельюк; теорію і практику професійного становлення особистості майбутнього педагога розробляли С. Вершловський, І. Зязюн, Н. Кузьміна, О. Пехота, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін та ін. Питаннями, присвяченими проблематиці виховання соціально активної особистості, займалися А. Бабаєв, Г. Гревцева, І. Павлова, С. Стрельнікова.

Мета статті – на основі аналізу наукових досліджень обґрунтувати поняття «соціально-професійна зрілість особистості» та пояснити його зміст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема співвідношення професійного та особистісного є ключовою точкою в побудові концепцій професіоналізації фахівця. Зокрема, найбільш відомі підходи (Є. Климов,

Н. Пряжников, Е. Зеєр) трактують процес професійного становлення особи крізь призму проблеми професійної відповідності, яка асоціюється з існуванням необхідного набору задатків або здібностей в особистості, що виступає умовою ефективного освоєння професії. Фактично йдеться про «вписування» людини в ту чи ту систему професійної діяльності завдяки формуванню у неї комплексу професійно важливих якостей в процесі підготовки та освоєння професії. Інші концепції розглядають особистість як «творця» своєї професійної діяльності, важливою характеристикою при цьому виступає здатність усвідомлювати обмеження власної діяльності задля аналізу, оцінки і подальшої самоорганізації. Процес становлення професіонала розглядається в цьому контексті як саморозвиток людини впродовж усього життя. Професіоналізація в широкому сенсі стає способом буття людини, формою її суб'єктності (Н. Алексєєв, В. Слободчиков, С. Рубінштейн).

Відомо, що ефективність соціально-педагогічної діяльності значною мірою залежить від рівня професійної підготовки, теоретичних знань та практичних навичок педагога, його вмінь та здібностей встановлювати контакт зі студентом. На нашу думку, найкращим показником якості соціально-педагогічної підготовки, передусім, є ефективне виконання майбутньої професійної діяльності. Ми вважаємо, що критерієм запоруки ефективного виконання професійних обов'язків стає високий рівень розвитку соціально-професійної зрілості майбутнього педагога.

На думку М. Ємельянової, значення поняття «соціально-професійна зрілість майбутнього педагога» полягає в тому, що воно відображає зовсім нове явище, яке припускає розуміння соціально-професійної зрілості майбутнього педагога як цілісної системи, що постійно розвивається і складається з відносно самостійних підсистем (особистісна зрілість, соціальна

зрілість, професійна зрілість та ін.), які взаємопов'язані та взаємозумовлені єдиною цільовою, функціональною, змістовою детермінантою, орієнтованою на цілісний розвиток студента в процесі магістерської підготовки [5, с. 37].

На сучасному етапі розвитку досліджень розкриваються такі поняття як: «особистісна зрілість» (К. Абульханова-Славська, П. Гальперін, П. Якобсон, та ін.); «моральна зрілість» (А. Белкін, А. Деркач, В. Несмелов); «психологічна зрілість» (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, А. Бодальов та ін.); «професійна зрілість» (Ю. Бардін, Т. Заславська, Ю. Кузнецов, С. Наумкіна); окремі аспекти соціальної зрілості розкриваються у працях Я. Галети, Є. Головахи, С. Іконникової, Л. Канішевської, Л. Когана, В. Лисовського, В. Радула, А. Реана, Г. Яворської та ін).

Однак наголосимо, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки питання соціально-професійної зрілості не набуло широкого висвітлення в наукових дослідженнях. Проблему соціально-професійної зрілості в своїх дослідженнях розглядали такі українські дослідники, як: Г. Яворська (формування соціально-професійної зрілості в курсантів) та В. Радул (формування соціально-професійної зрілості вчителів) [11].

Насамперед, ми розглянули наукові позиції щодо характеристики зрілої особистості. Так, Б. Ананьєв характеристиками зрілої особистості називає: розвинуте почуття відповідальності, потребу в турботі про інших людей, здатність до активної участі в житті суспільства, здатність до ефективного використання своїх знань і здібностей, до психологічної близькості з іншою людиною, до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до найбільш повної самореалізації. Зріла особистість, на думку науковця, – «сукупний стан високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, вольових, моральних, соціальних параметрів людини» [1, с. 66].

Зріла особистість, на думку Ф. Якобсона, має мати широке коло інтелектуальних умінь, відрізнятися здатністю мислити критично; в емоційній сфері для неї характерні стійкість емоційних оцінок, вміння контролювати свої почуття і переживання, особистість у цілому стає більш інтегрованою.

З погляду Г. Олппорта, зріла людина має широкі межі «Я» і може подивитися на себе з боку, здатна до теплих, сердечних

соціальних відносин; демонструє емоційну саморегуляцію і самосприйняття; реалістично сприймає світ, досвід, прагне до досягнення особистісно значимих і реалістичних цілей; має чітке уявлення про власні сили і слабкі сторони [5, с. 124].

Як будь-яке комплексне, інтегральне явище соціальна зрілість складається з окремих компонентів. Такими компонентами є певні стани особистості, що супроводжують її діяльність у різних сферах суспільного життя. У науковій літературі є багато підходів до побудови структури соціальної зрілості та до визначення компонентів, котрі є найбільш важливими та відіграють роль «опорного елемента» «ядра» соціальної зрілості.

Аналізуючи розмаїті підходи вчених до визначення критеріїв соціальної зрілості, Г. Яворська умовно виділила кілька напрямів. Одні пропонують формальні критерії такі, як наявність політичних і громадських прав, завершення освіти, здобуття професії, право на одруження, виконання військового обов'язку. Однак при такому підході соціальною зрілістю наділяється кожен громадянин, який досяг певного віку, і ця категорія фактично стає віковою. Деякі автори як показник соціальної зрілості вибирають початок самостійного трудового життя, але прийняття такого критерію має наслідком велику нерівномірність у темпах соціального дозрівання різних груп молоді. Справді, хоча студенти довше зберігають відносно залежний соціальний статус, однак вони випереджають однолітків у культурному, освітньому відношенні, із чим пов'язані більш складні форми соціальної відповідальності.

На думку М. Ємельянової, особистісна зрілість відображає базові інтегральні характеристики людини, а саме: професійна самосвідомість (мотиви, цілі), інтегративні аспекти самості (самооцінка, самоактуалізація, самовираження, саморегуляція, самовдосконалення), усвідомлення цінностей, що визначають рівень розвитку. Таким чином, М. Ємельянова тлумачення особистісної зрілості, як підструктури професійної зрілості трактує наступним чином: «соціальна зрілість в структурі професійної зрілості є інтегративною якістю особистості, що поєднує соціальні знання, соціальний досвід і соціальну відповідальність, забезпечуючи особистості успішну соціалізацію і гармонізацію з навколишнім середовищем» [5, с. 134].

Наступним компонентом соціально-

професійної зрілості є соціальна зрілість. Л. Коган характеризує соціальну зрілість особистості через виділені ним ступені зрілості, які пов'язує з індивідуальним життєвим шляхом. Він виділяє три ступеня зрілості, які описує так: 1) досягнення початкового етапу соціальної зрілості (пов'язаний з оволодінням професією, з виробленням активної життєвої позиції, освоєнням засад політичної і моральної культури, виробленням рис колективіста); 2) досягнення високої соціальної зрілості (особистість стає майстром своєї справи, бере активну участь в управлінні справами колективу і суспільства в цілому); 3) найвищий ступінь соціальної зрілості (пов'язаний із всебічним гармонійним розвитком особистості, з універсалізмом її професійної діяльності, з перетворенням особистості на справжнього ватажка мас) [7].

Дещо за іншими критеріями соціальну зрілість визначає К. Платонов. Науковець, передусім, ступені зрілості визначає за віковою ознакою. Мінімумом соціальної зрілості особистості К. Платонов називає наявність усвідомлення людиною свого місця серед інших людей, прийняття особистістю соціальних норм, що визначають її здатність усвідомлено, активно і самостійно брати участь у житті суспільства, до якого вона належить, і наявність усвідомленого прагнення до самовдосконалення [12, с. 37].

Визначаючи соціальне дозрівання «як багатомірний процес, що має не один, а кілька критеріїв» [8, с. 48], І. Кон найважливішими з них називає: завершення освіти, здобуття стабільної професії, початок трудової діяльності, матеріальну незалежність від батьків, політичне і громадянське повноліття, службу в армії (для чоловіків), шлюб, народження першої дитини. Також, як основний критерій соціально-професійної зрілості особистості різними науковцями розглядаються: ставлення особистості до праці, до трудової діяльності; активна життєва позиція особистості, її соціальна активність; соціальна культура, культура праці; моральна основа особистості; колективізм.

Щодо соціальної культури, то Ю. Бардін розглядає її як загальний критерій соціально-професійної зрілості особистості та виділяє її особливі «модуси» сторони, якими є: соціальна активність і соціальна відповідальність, що виражають спрямованість діяльності суб'єкта і його внутрішнє ставлення до неї [2].

І. Даниленко моральну зрілість вважає

ядром і головним показником соціальної зрілості. А про рівень соціальної зрілості особистості він пропонує судити за моральними критеріями: «почуття і свідомість спільності з людьми, колективізм; глибоке почуття і висока свідомість громадського обов'язку; почуття і розуміння відповідальності перед людьми і суспільством; сумлінне ставлення до праці» [3].

Узагальнюючи тлумачення компонентів соціальної зрілості, звернемось до думки Ю. Бардіна [2]. Він наголошує на тому, що основні компоненти системи соціально-професійної зрілості повинні перебувати між собою в діалектичній єдності і надавати цілісності усій розглянутій системі. Співзвучним є підхід О. Каменьової, яка зазначає, що виявляючи, структурні компоненти соціальної зрілості варто орієнтуватися на те, що: структура соціально-професійної зрілості, має бути детермінована системою суспільних відносин; структура соціальної зрілості повинна розглядатися як цілісна єдність, що знаходиться у процесі безперервних трансформацій; ієрархія компонентів соціальної зрілості особистості має відображати діалектичність соціальної зрілості як явища [6, с. 46].

На основі аналізу інформації, представленою більшістю науковців, О. Каменьова визначила перелік якостей особистості, які науковці назвали найбільш важливими для становлення соціальної зрілості і є компонентними: соціальна відповідальність, соціальна активність, колективізм, професіоналізм, орієнтація на духовні цінності, законотворчість, підприємливість, дисциплінованість, креативність, рефлексія, самостійність, толерантність, саморозвиток, позитивне мислення (оптимізм), комунікативність [6].

Дослідники досить часто становлення індивіда соціальним суб'єктом пов'язують тільки з активністю. Такий підхід уявляється однобічним, тому що соціальна відповідальність є настільки ж необхідною формою усвідомлення, інтеріоризації суспільних потреб і інтересів, як і соціальна активність. Тільки у своїй єдності вони свідчать про досягнення індивідом якісно нового стану.

На думку Г. Яворської, соціальна активність як критерій особистісної зрілості характеризує індивід з погляду ряду показників: суспільна значимість і соціальна цінність дій особистості, що виражають систему зовнішніх для неї суспільних

стимулів, що регулюють і направляють її діяльність, що породжують разом із тим особистісний зміст соціальної діяльності; широта і глибина оволодіння особистістю основними сферами і видами діяльності, вони виражають ступінь її підготовленості до виконання визначених соціальних функцій, до включення в систему всіх суспільних відносин; інтенсивність соціальних дій особистості і їхня ефективність, тобто ступінь збігу реальних результатів діяльності із цілями і задачами, що ставить особистість перед собою; ініціативність як вираження внутрішніх спонукальних сил (мотивів) соціальної діяльності особистості.

Л. Новікова зазначає, (і ми поділяємо її погляд), що соціальних характеристик виділено чимало і на них, безумовно, потрібно орієнтуватися, але «особистість не можна охарактеризувати, двома-трьома десятками властивостей, нібито дуже важливих» [9, с. 44–46]. Усі якості особистості співпідрядні та перебувають ієрархічній залежності, і у зв'язку з цим виникає потреба виділити саме ті якості чи компоненти, які є базисними і наявність яких робить особистість соціально-зрілою, тобто без яких, навіть якщо будуть присутні безліч інших, особистість не буде оцінюватися суспільством як соціально зріла.

Тому Л. Новікова зупинилася на таких соціальних параметрах особистості, як орієнтація на загальнолюдські духовні цінності, колективізм, підприємливість, соціальна відповідальність, креативність і рефлексія. Вибір саме цих параметрів вона пояснює не лише важливістю наявності цих характеристик у людини в сучасних соціальних умовах, а й їхньою технологічністю, оскільки для їхньої реалізації «можливо використовувати цілий арсенал педагогічних засобів» [9, с. 10].

У науковій літературі прослідковується тісний взаємозв'язок та взаємозумовленість між соціальною та професійною зрілістю. Деякі науковці професійну зрілість виділяють як домінуючий компонент у структурі соціальної зрілості, оскільки професійна діяльність особистості, як універсальний засіб її життєдіяльності визначає і соціальну сутність людини.

Розглядаючи професійну зрілість як цілісність, науковці прагнуть досягти високого рівня узагальнення, міждисциплінарності, комплексності філософського, загальнотеоретичного, соціально-педагогічного і психологічного знання; виявити сукупність стійких ознак у дослідженні сутності проблеми, виокремити

протилежні та взаємодоповнювальні тенденції в процесі систематизації і впорядкування розвиваючогося знання.

Ураховуючи той факт, що пізнання явища як системи передбачає всебічне вивчення її внутрішнього стану, встановлення компонентів структури, функцій, факторів, які забезпечують її цілісність, відносну самостійність (В. Афанасьєв, В. Безпалько), професійна зрілість представляється як інтегративна сукупність, що має компонентний, структурно-функціональний і змістовий аспект [5, с. 105].

Розуміння професійної зрілості як якості особистості тісно пов'язується з якісними характеристиками людини, зокрема: активна життєва позиція, прагнення до саморозвитку, світоглядна і моральна відповідальність, самостійність, здатність до здійснення предметно-практичної діяльності.

Професійна зрілість у різних джерелах узагальнюється, як психологічний підсумок розвитку особистості в професії, як результат цілеспрямованого, свідомого удосконалення і спеціалізації її психічних функцій, як інтегральна системна властивість особистості, яка, виявляючись, розкриває її внутрішній зміст і якісну визначеність через такі свої генетичні елементи, як професійні здібності, як особливу, що має фізіологічні передумови, чутливість до способу професійної життєдіяльності; професійну компетентність тощо.

Аналізуючи структурні характеристики соціально-професійної зрілості, важливим є припущення М. Ємельянової, про те, що: «професійна зрілість – це система, змістовно-смыслова єдність особистісних, академічних і соціальних якостей студента-випускника, яка розвивається у соціально-педагогічному освітньому процесі, забезпечуючи йому успішну самореалізацію в професійній діяльності, соціалізацію і гармонізацію з навколишнім середовищем» [5, с. 136].

Розглядаючи особистісну, соціальну і академічну зрілість як інтегративні якості майбутнього педагога, М. Ємельянова вважає, що професійна зрілість є об'єднувальною якісною характеристикою, яка охоплює спільною ідеєю частини єдиного цілого, з актуалізацією якісної своєрідності такого об'єднання. Тобто, як вид категорії, «зрілість», професійна зрілість є вищим рівнем змістовно-смыслової єдності особистісних, академічних і соціальних якостей, будучи одночасно інтегральним критерієм їх сформованості. У цьому випадку професійна зрілість як об'єднання

інтегративних якостей особистості виступає всеохоплюючою, всебічною і всепроникаючою даністю, підносячи особистість на найвищі рівні досягнень на певному етапі її життєдіяльності – етапі навчання у зво [5].

Професійна зрілість як якість особистості в широкому значенні – це насамперед показник її індивідуальних особливостей, що характеризують особистість як розпорядника душевних, тілесних сил, здатного перетворювати власну життєдіяльність на предмет творчого результативного перетворення, адекватно оцінювати цілі, задачі, результати, здійснювати корекцію, рефлексію, самоконтроль у процесі життєдіяльності.

Г. Яворська зазначає, що професійна зрілість, як властивість особистості є основною психологічною передумовою її професійної майстерності. Вона так само означає оволодіння професійною культурою (загальнозначущими вміннями, на основі яких виконуються вимоги професії).

Як якість особистості професійна зрілість дозволяє структурувати, регулювати і управляти внутрішньою і зовнішньою власною життєдіяльністю, зберігати психологічну рівновагу; передбачає стійку мотиваційно-ціннісну професійну спрямованість і соціальну готовність до виконання багатoproфільної соціально-педагогічної діяльності.

Провідними критеріями професійної зрілості в педагогічній діяльності виділяють: професійну спрямованість особистості на педагогічну професію, професійну компетентність, загальну і професійну самоактуалізацію в педагогічній діяльності. Самоактуалізація в професійній соціально-педагогічній діяльності, на нашу думку, є основним критерієм професійної зрілості, оскільки саме вона визначає спрямованість і є гарантом оптимізації діяльності і спілкування.

Отже, соціально-професійна зрілість, як якість особистості в широкому значенні – це насамперед показник її індивідуальних особливостей, який характеризує особистість як розпорядника душевних, тілесних сил, здатного перетворювати власну життєдіяльність на предмет творчого результативного перетворення, адекватно оцінювати цілі, задачі, результати, здійснювати корекцію, рефлексію, самоконтроль у процесі життєдіяльності.

Професійна зрілість майбутнього педагога як акмеологічний і соціально-педагогічний феномен суб'єкта діяльності

виявляється в єдності індивідуально-особистісного, процесуально-технологічного, професійно-предметного і самоактуалізуючого компонентів. Основним компонентом системи і її базовою основою є самоактуалізація майбутнього педагога в процесі магістерської підготовки, що визначає основні напрями реалізації потенційних можливостей майбутнього педагога і є головним механізмом професійного розвитку. Багато представників гуманістичної педагогіки і психології розглядали самоактуалізацію особистості як домінуючу функцію, ядерний компонент, базову основу і основну умову професійної та інших видів зрілості людини (Л. Анциферова, К. Абульханова-Славська, А. Маслоу, К. Роджерс, Д. Паттерсон та ін).

Індивідуально-особистісний компонент, за О. Андрієнко, визначає ті інтегративні якості професіонала, які розвиваються у процесі спеціально організованої навчально-пізнавальної діяльності на базі вже існуючих відносно стійких характеристик суб'єкта. Індивідуально-особистісний компонент професійної зрілості включає в себе неповторний індивідуальний стиль педагогічної діяльності, що формується на основі базових інтегральних характеристик індивідуальності. У цілому індивідуально-особистісний компонент представляє собою діяльність із самовдосконалення в особистісному і професійному плані. Процесуально-технологічний компонент пов'язаний з основними навчальними і регулюючими процедурами, які дозволяють в оптимальні терміни і з найменшими енергетичними витратами інтеріоризувати професійну діяльність на рівні навчання, наuczіння, залучення і самоактуалізації, тобто присвоєння індивідом діяльнісної сутності своєї професії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок. Отже, поняття «професіонал» стає ключовим у сенсі розуміння ідеального взірця професійних досягнень, і на відміну від схожого по своїй суті поняття «сфахівець», який лише виконує (відтворює) необхідні професійні дії, «професіонал» характеризується здатністю до самостійної постановки професійних задач та до знаходження адекватних (творчих) способів для їх розв'язання. Водночас вважається, що професіоналом людина стає лише тоді, коли приймає професіоналізацію як життєву задачу, яку необхідно вирішувати.

Ця проблематика поступово переростає

в площину пошуку відповіді на запитання детермінант та індикаторів професіоналізму особистості, серед яких особливе місце належить поняттю «зрілість», оскільки саме вона вказує на появу особливого, поворотного, значимого етапу в траєкторії особистісно-професійного розвитку особистості.

Розвиток соціально-професійної зрілості майбутнього педагога в процесі магістерської підготовки є системним новоутворенням, що складається під впливом інтегративної активності майбутнього педагога як індивіда, особистості і суб'єкта діяльності; цілеспрямованого процесу професійної соціально-педагогічної підготовки і соціально-педагогічних вимог професійної діяльності. Крім того, кожен компонент соціально-професійної зрілості майбутнього педагога може бути розглянутий як самостійна підсистема, яка володіє власною структурою і функціями.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. М. : Наука, 1977. 380 с.
2. Бардин Ю. П. О разработке категории «социальная зрелость» личности: (Социологические исследования) // Вестник харьковского университета, 1984. № 261. С. 44–48.
3. Даниленко И. М. Моральные критерии социальной зрелости личности. М.: Знание, 1980. 64 с.
4. Єрмоласва Е. П. Психология профессионального маргинала в социально значимых видах труда // Психол. журнал. 2001. №5. С. 69–75.
5. Емельянова М. А. Становление профессиональной зрелости социального педагога в образовательном процессе вуза: дис. ... доктор пед. наук : 13.00.08 / М. А. Емельянова. М. : РГБ, 2005. 354 с.
6. Каменева Е. Г. Развитие социальной зрелости студентов педагогического вуза: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01. Оренбург. 2004. 184 с.
7. Коган Л. Н. Человек и его судьба.. М. : Мысль, 1998. 283 с.
8. Кон И. С. В поисках себя: личность и самосознание. М. : Политиздат, 1984. 335 с.
9. Личность в воспитательной системе школы: научно-методический сборник / [под ред. А. В. Гавришина и Л. И. Новиковой]. Владимир, 1993. 153 с.
10. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Знание, 1996. 308 с.
11. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя: [монографія]. К. : Вища шк., 1997. 269 с.

REFERENCES

1. Ananjev, B. G. (1977). *O problemah sovremennogo chelovekoznanija*. [On the problems of modern human knowledge]. Moscow.
2. Bardin, Ju. P. (1984). *Pro rozvytok katehoriyi «sotsial'na zrilist'» osobystosti: (sotsiologichne doslidzhennya)*. [On the development of the category of «social maturity» of the personality: (Sociological research)].
3. Danilenko, I. M. (1980). *Moral'nye kriterii social'noj zrelosti lichnosti*. [Moral criteria of personality social maturity]. Moscow.
4. Jermolajeva, E. P. (2001). *Psykhohihiya profesynoho marhinalu v sotsial'no znachushchykh vydakh pratsi*. [Psychology of the professional marginal in socially significant types of labor].
5. Emel'janova, M. A. (2005). *Formuvannya profesynoyi zrilosti sotsial'noho pedahoha v navchal'nomu protsesi vyshchoho navchal'noho zakladu*. [Formation of professional maturity of a social pedagogue in the educational process of a higher educational establishment]. Moscow.
6. Kameneva, E. G. (2004). *Rozvytok sotsial'noyi zrilosti studentiv vyshchoho navchal'noho zakladu*. [Development of social maturity of students of a higher educational establishment]. Orenburg.
7. Kogan, L. N. (1998). *Chelovek i jeho sud'ba*. [Human and one's fate]. Moscow.
8. Kon, I. S. (1984). *V poiskah sebja: lichnost' i samosoznanie*. [In search of oneself: personality and self-awareness]. Moscow.
9. *Osobyistist' v osvityniy systemi shkoly, naukovo-metodychnyy zbirnyk*. (1993). [Personality in the educational system of the school, scientific and methodological collection]. Vladimir.
10. Markova, A. K. (1996). *Psykhologija professionalizma*. [Psychology of professionalism]. Moscow.
11. Radul, V. V. (1997). *Sotsialna zrilist molodoho vchytelia*. [Social maturity of a young teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДАНИЛОВ Сергій Олександрович — здобувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми соціально-професійного розвитку особистості.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DANYLOV Serhii Oleksandrovych – Aspirant of the Department of Pedagogy and Management of Education of the Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: problems of socio-professional development of personality.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2021 р.